

аспекти: зб. Наукових праць/ за ред. канд. філос. Наук Журби М. А. – Ч.1. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – 304 с.

4. Яковенко И. Проблема соотношения религиозного и научного знания/ И. Яковенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/problema-sootnosheniya-religioznogo-i-nauchnogo-znaniya>.

УДК 141.32: 2-12

Ємельяненко Г. Д.

«ДВНЗ» Донбаський державний педагогічний університет

СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКИХ ПОСТУЛАТІВ ТА ІРРАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ДОСВІДУ В СИСТЕМАТИЧНІЙ ТЕОЛОГІЇ П.ТІЛЛІХА

У статті аналізується структура і специфіка побудови релігійного вчення найвідомішого американського теолога ХХ століття Пауля Тілліха. У загальному контексті характеристики його систематичної теології особлива увага приділяється принципам та характеру застосування у цьому вченні екзистенціалістських постулатів. Висвітлюється розуміння П.Тілліхом взаємозалежності екзистенціальної символіки та містичного досвіду.

Ключові слова: систематична теологія, екзистенціальна теологія, догматична теологія, містичний досвід.

Ємельяненко А. Д. Специфика применения экзистенциалистских постулатов и иррационалистического опыта в систематической теологии П.Тиллиха В статье анализируется структура и специфика построения религиозного учения известного американского теолога ХХ века Пауля Тиллиха. В общем контексте характеристики его систематической теологии особое внимание уделяется принципам и характеру применения в этом учении экзистенциалистских постулатов. Освещается понимание П.Тиллихом взаимозависимости экзистенциальной символики и мистического опыта.

Ключевые слова: систематическая теология, экзистенциальная теология, догматическая теология, мистический опыт

Emelianenko A. D. Specific application existentialist's tenets and mystical experience in systematic theology of P. Tillich The article analyzes the structure and specific construction of religious doctrine most famous twentieth century American theologian Paul Tillich. In the overall context of the characteristics of his systematic theology focuses on the principles and character of the use of this existentialist doctrine postulates. Illuminated of P.Tillich's understanding of the interdependence of existential symbolism and mystical experience.

Keywords: systematic theology, existential theology, dogmatic theology mystical experience

Визначаючи П.Тілліха передусім як теолога, слід погодитися і з тим, що у межах самої теології він був представником теології філософської (або ж, швидше, філософії теології) і саме так інтерпретував призначення свого власного вчення, стверджуючи при цьому, що якщо у відповідності до різнополярності універсального і конкретного поділяти теологічне дослідження на дві групи дисциплін: історичну та конструктивну теологію (у відповідності до розподілу Нового Завіту на Євангелія), то історичну теологію слід сприймати у якості історичного дослідження, а систематичну теологію – у якості філософської дискусії. При цьому він визнавав, що організований вигляд так званій систематичній теології надати значно складніше, аніж теології історичній, яка, як відомо, була представлена цілою низкою біблійних дисциплін, зокрема, історією церкви, історією релігії та культури тощо. Адже після розподілу «природної теології» на загальну і автономну філософію релігії виявилось, що філософія релігії через специфіку її відношення не лише до теологічного, але й до філософського знання може розглядатися й функціонувати і у якості незалежної від теології філософської дисципліни. Звідси й виникла дилема «природної теології» та філософії релігії, яку П.Тілліх й намагався вирішити за допомогою методу кореляції, тим не менш вважаючи, що «до сфери систематичної теології не належить жодна зі спеціальних дисциплін, званих «філософією релігії»» [1, с. 35]

У розумінні специфіки та структурної побудови це була не єдина проблема систематичної теології протестантизму. Наступна з них стосувалася місцеположення у цій теології апологетики, яку у ХХ столітті часто-густо ототожнювали й з філософією релігії, оскільки у традиційній теології підрозділ «теології природної» містив у собі багато апологетичного матеріалу. П.Тілліх проголосив апологетику всезагальноприсутнім елементом, а не особливим підрозділом систематичної теології (до речі, так само, як і теологічну етику). «Будь-яка теологія, - писав він у своїх працях, - у якій, як і в справжній системі, підкреслюється екзистенціальний характер теології, повинна повсякчасно слідувати цій тенденції до останку. Етичний елемент є необхідним (а часто і домінуючим) елементом усякого теологічного постулату. Навіть і такі формальні постулати, як критичні принципи, вказують на прийняте етичним індивідом рішення щодо його «буття або небуття». Вчення про межовість та існуванні чи про тривогу і провину за своїм характером у рівній мірі і онтологічні і етичні, а у таких розділах, як «Церква» і «Християнин», етичний елемент (соціальний і особистісний) є домінуючим. Це всього лише приклади, які вказують, що «екзистенціальна» теологія припускає наявність етики, яка існує у такому вигляді, що немає необхідності у створенні особливого розділу для етичної теології» [1, с. 36].

Третім, й найважливішим елементом систематичної теології, П.Тілліхом була названа догматика із застереженнями про те, що остання є певним ствердженням віроповчальної традиції для теперішнього життя. ««Систематична теологія», яка включає в себе апологетику, догматику і етику, видається нам найбільш адекватним терміном», - стверджував він у своїх працях» [1, с. 37]. Поділяючи й думку про надзвичайно важливу роль так званої практичної теології, П.Тілліх, водночас, не вважав її «третьою (поряд з історичною та систематичною її складовими) частиною» загальної теологічної діяльності. «Практичну теологію» він розглядав лише як певну «технічну теорію», за допомогою якої історична та систематична теології «застосовуються» у реальному житті.

Технічна теорія теології, на думку американського мислителя, лише описує ті засоби, які є найбільш адекватними у русі досягнення теологією її мети. І такою метою є її безпосереднє життя, або ж функціонування церкви.

Загалом свій розподіл «загальної» теології на різні її «частини», на теологію «систематичну», «історичну» та «догматичну» П.Тілліх здійснює за принципом призначення релігійної діяльності. Якщо вчення церкви про її природу і функції є предметом систематичної теології, то практична теологія, як зазначає він у своїй праці, має справу з тими інституціями, за допомогою яких актуалізуються природа церкви та здійснюються її функції. Практична теологія не розглядає ці функції з історичної точки зору. І нарешті, з огляду на взаємообмін знанням між чистою і утилітарно-технічною його сферами у всіх галузях науки, практична і теоретична теологія також не можуть бути винятком. Що ж стосується екзистенціального характеру теології, стверджував американський мислитель, стану граничної турботи, то відмінність поміж теорією і практикою поміж практичною і теоретичною теологією взагалі зникає. І вже не важливим стає те, що саме відбувалося і продовжує відбуватися зараз у церкві. У тому ж випадку, коли «практичний теолог» вивчає історію протестантського руху, - він працює у галузі історичної теології, а тоді, коли він займається, наприклад, естетикою діяльності церкви, - вочевидь, - у сфері систематичної теології. Але якщо він використовує матеріали і принципи, отримані у його історичних або систематичних дослідженнях задля вироблення пропозицій щодо виконання псалмів або оформлення церковних будівель, - у цьому випадку він вже працює у галузі практичної теології. «Саме утилітарно-технічна точка зору і відрізняє практичну теологію від теоретичної. Як це має місце при всякому когнітивному підході до реальності, і в теології теж виникає поділ знання на чисте і прикладне. І якщо сучасне світовідчуття на противагу античному не наділяє чисте знання більш високою гідністю, ніж технічні науки, то і практична теологія в теологічному сенсі не менш значуща, аніж теологія теоретична» [1, с. 37].

Взаємозалежність поміж «різними» теологіями у вченні П.Тілліха описується приблизно так, як це робилося колись в Україні у підручниках з історичного матеріалізму, де існував чіткий розподіл на теоретичні і практичні дисципліни та функціональні прив'язки: організація практичної теології, стверджував американський теолог у своїй праці, імпліцитно міститься у вченні про функції церкви, а будь-яка подібна функція є необхідним наслідком її природи і, отже, тією метою, заради якої існують церковні інституції як засоби релігійної діяльності. Кожна ж така функція, у свою чергу, вимагає тієї практичної дисципліни, яка б інтерпретувала, піддавала критиці, та сприяла б перетворенню діючих інститутів. Теологія, на думку П.Тілліха, сама по собі і є подібною функцією, а її реальне втілення в церковних інституціях - є однією з безлічі турбот практичної теології.

Також, на його глибоке переконання, «теолог-практик» повинен володіти: 1) сучасним знанням про загальні психологічні і соціологічні особливості людини та суспільства; 2) практичним і теоретичним розумінням психологічної та соціометричної ситуації; 3) знанням про культурні досягнення і проблеми у тих сферах, які представляють для нього особливий інтерес (освіта, мистецтво, музика, медицина, політика, економіка, громадська діяльність, масова інформація тощо). Саме практична теологія, як стверджував це П.Тілліх, ставить перед «систематичним теологом» нові

питання - питання, сформульовані наявною історичною і культурною ситуацією того чи іншого часу. Вона неначе спонукає «історичного і систематичного» теолога до нових здобутків з тих позицій, які породжені актуальними потребами його сучасників. Водночас, з огляду на таке функціональне призначення, зрозумілим виявляється і те, що так інтерпретована практична теологія наче застерігає існуючі церковні інституції від традиціоналізму і догматизму, спонукати суспільство до серйозного сприйняття церкви.

Вважаючи Біблію базовим джерелом систематичної теології, П.Тілліх акцентував її на тому, що екзегеза теолога, який інтерпретує Біблійний текст – пневматологічна (духовна), або ж екзистенціальна. Тобто, його інтерпретація є не тільки науково-історичною, філологічною, або ж методологічною: вона є, насамперед, інтерпретацією благоговійного взірця. Інтерпретацією, зробленою з огляду на безмежну стурбованість самого інтерпретатора. Такою, на думку П.Тілліха, є, наприклад, коментар «Послання до Римлян» з тим його «духовно-екзистенціальним тлумаченням, якого свого часу надав йому Р.Барт. «Систематичній теології потрібна така історія християнської думки, - стверджував П.Тілліх у своїй праці, - яка була б написана з радикально-критичної точки зору, але у той же час була б просякнута екзистенціальною турботою» [1, с. 42].

Одним з найважливіших питань у цьому контексті є й запитання про те, як саме і у якому сенсі використовує П.Тілліх у своїй систематичній теології класично-екзистенціалістські постулати, зокрема, постулат, або ж «символ-екзистенціал» «безмежної турботи»?

Детальний аналіз спадщини П.Тілліха дозволяє стверджувати, що постулати класичного екзистенціалізму застосовувалися ним, насамперед, у тих випадках, коли «дієвість» раціонального мислення у його теологічному вченні «досягала своєї межі», і мова з необхідністю заходила про надраціональну природу і методи теології.

Ще теологи ранньої францисканської школи, як це вважав американський мислитель, «чудово усвідомлювали те, що називається тепер «екзистенціальним» ставленням до істини». Для них теологія, стверджував він, була саме практичним знанням, заснованим на співучасті суб'єкта пізнання у духовних реаліях: людина у відповідності до вчення францисканців повинна була відчувати і куштувати на (*haptus*- дотик та *gustus*- смак) те, з чим вона мала справу. Олександр з Гельсу і Бонавентура, як стверджував це П.Тілліх, були теологами саме «експериментального» напрямку. І багато праці вони присвятили аналізу природи специфічно релігійного досвіду як відмінної від інших форм досвіду. При чому у підґрунті їхнього розуміння її знаходився містичний августиніанський принцип - принцип безпосереднього усвідомлення само-буття, яке водночас може бути і «само-істиною» (*esse ipsum* - *verum ipsum*). І хоча з плином часу у теології все ж таки запанував очолюваний Фоною Аквінським і Дунсом Скотом напрямок нівелювання містичної безпосередності ранніх францисканців та її заміни аналітичною відстороненістю, однак августиніансько-францисканська традиція ніколи не втрачала своєї сили. Згодом вона дістала новий імпульс і у сектантському русі Реформації, а такий євангелічний ентузіаст, як Томас Мюнцер, «володів майже усіма характерними рисами того, що ми називаємо тепер «екзистенціальним досвідом», зокрема, й елементами тривоги і відчаю, досвідом «граничних ситуацій» і досвідом «безглуздості»» [1, с. 44-45].

З іншого боку, писав П.Тіллїх, Т.Мюнцер користувався й екстатичним досвідом Духовної сили, яка і підштовхувала його до практичних рішень в особистому та суспільному житті, й у певному сенсі керувала ним. Й хоча перемога Еклезіо-логічного, або біблійного авторитету у всіх континентальних церквах і піднесення класичної ортодоксії відтіснили цей принцип досвіду на задній план, але викоринити його остаточно вони також не змогли. Й згодом він був знову відроджений у континентальному пієтизмі, у англо-американському методизмі, і в євангелізмі. У цих своїх формах він й пережив добу Просвітництва і віднайшов класичне теологічне вираження у теологічному методі Ф.Шлейєрмахера.

З огляду на обсяг даної розвідки надзвичайно важко більш докладно представити сутність розуміння П.Тіллїхом феномену екзистенціалізму та екзистенціального досвіду, розуміння ним екзистенціалістських постулатів та екзистенціалістської символіки, але й і з вищесказаного зрозуміло, що цей тип досвіду у багатоманітності його термінологічної символіки у вченні П.Тіллїха, його систематичній теології поєднувався та виводився безпосередньо з традиції ірраціоналістичної методології теологічних вчень, з містицизму та принципу безпосереднього усвідомлення людською істотою її само-буття. Екзистенціальне сприйняття реальності за П.Тіллїхом практично ототожнювалося з середньовічним містичним усвідомленням людською істотою її само-буття.

Розмірковуючи над філософськими засадами теології ХХ століття, П.Тіллїх стверджував, що поняття досвіду загалом вживається у трьох значеннях: онтологічному, науковому та містичному. Онтологічний сенс поняття «досвід», на його думку, є наслідком філософського позитивізму. Відповідно до цієї теорії тільки позитивно дане є тією єдиною реальністю, про яку можна говорити осмислено, писав він у своїх працях. А позитивно дане й значить дане у досвіді. Онтологічне значення досвіду він й пов'язував й з прагматизмом У.Джемса та Дж.Дьюї, зазначаючи, що їхнє вчення висвітлює той філософський мотив, який й знаходиться у підґрунті підвищення досвіду до найвищого онтологічного рівня. Таким мотивом він вважав заперечення розмежування онтологічного суб'єкта і онтологічних об'єктів, оскільки після такого розмежування його навряд чи вже можливо подолати; а спроможність пізнання відповідним чином пояснити. Внаслідок чого і єдність життя та його процесів залишиться таємницею. Динамічний натуралізм філософії ХХ століття, на думку П.Тіллїха, й містив у собі онтологічне поняття досвіду, незалежно від того, яким саме за своїм акцентом він був - реалістичним, ідеалістичним або ж, навіть, містичним.

Таке розуміння досвіду, на глибоке переконання американського мислителя, не могло бути підґрунтям систематичної теології, оскільки у ній не могло з'явитися нічого такого, що було б трансцендентно досвіду в цілому. Відповідно, й Божественне буття з такої теології було б виключено. Тому потрібно було й подумати над тим, як саме може існувати і інший вид досвіду, що уособлює в собі безпосередню співучасть людської істоти у релігійній реальності і передує усякому теологічному аналізу реальності. При визначенні специфіки досвіду релігійного П.Тіллїх виходив з того, що релігійні об'єкти не є звичайними «онтологічними» об'єктами серед інших об'єктів, незважаючи на те, що наше релігійне життя є певним «вимірюванням» й нашого спільного досвіду.

Інше значення терміну, або ж поняття «досвід», П.Тіллїх пов'язував з експериментально підтвердженим досвідом наукових досліджень. Досвідом, який

поєднує раціональні та перцептивні елементи і є результатом процесу наукового експериментування і перевірки. Спроби та намагання деяких емпіричних теологів застосувати таке поняття досвіду у теології, на думку П.Тілліха, були з самого початку приречені на невдачу, оскільки досвід релігійний не міг бути абсолютно виявленим ані за допомогою відстороненого спостереження, ані за допомогою похідних від такого спостереження логічних висновків. Релігійний досвід, на глибоке переконання американського мислителя, міг бути і може бути виявлений лише за допомогою актів самовіддачі і співучасті. Він не може бути перевірений науковими методами верифікації, оскільки під час застосування цих методів «перевіряючий суб'єкт» перебуває поза перевірюваною ситуацією. Тому і науковий досвід, на його думку, у жодному випадку не може бути підставою і джерелом розбудови систематичної теології.

Натомість містичний досвід, або досвід співучасті, на думку П.Тілліха, саме і є тим досвідом через який Божественне одкровення може бути присутнім у житті людської істоти. У якому Божественний Дух може поєднатися з духовною силою людини. І саме у цій останній якості цей досвід може бути підґрунтям теології, яку розробляв П.Тілліх. Однак і у цьому випадку потрібен доволі складний діалектичний процес, або ж взаємопоєднання: адже у відповідності до вчення американського теолога ніякі одкровення Духом не надаються. Ніщо нове не опосередковано досвідом діючої в нас Духовної сили. Але, з іншого боку, досвід людини, що має Дух, є джерелом релігійної істини, систематичної теології. І буква Біблії так само, як і догматичне вчення церкви залишаться лише формальними буквою і законом, якщо Дух не витлумачить їх кожному конкретному християнину. Таким чином, у цій діалектиці духовної сили і Божественного Одкровення у вченні П.Тілліха і з'являється містичний досвід «у якості надихаючої присутності Духа» як підґрунтя «справжньої», систематичної теології.

Утім, і така інтерпретація й розуміння П.Тілліхом релігійного досвіду змусила його робити численні застереження, подібні до твердження про те, що подібний «досвід людини може стати незалежним джерелом систематичної теології тільки в тому випадку, якщо людина знайде єдність з джерелом загального релігійного досвіду, тобто, з Духовної силою в ньому». І тільки у тому випадку, якщо його «власний дух і божественний Дух в ньому стануть одним цілим, його досвід і зможе набути характеру одкровення» [1, с. 50].

Література:

1. *Тиллих П.* Систематическая теология. Т. I-II. / Пауль Тиллих; [пер.с англ. Т. Лифинцева (т. I), О. Р. Газизова, В. М. Ошеров, В. В. Рынкевич (т. II); отв.ред. О. Р. Газизова]. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000.